
Metka Gombač

Pomen in vloga študijskega odseka pri Pokrajinskem narodnoosvobodilnem odboru za Slovensko Primorje 1945-1946

Kot je zapisal dr. Fran Zwitter, je izvršni odbor OF, da bi potrdil svoje sklepe, že jeseni 1941 ustanovil posebno komisijo za študij bodočih slovenskih meja. Sprva je bil njen predsednik dr. Anton Melik, ki pa je pozneje kot predsednik odstopil, ostal pa njen član. Predsedniško mesto je zato prevzel dr. Fran Zwitter. Poleg njiju so bili v komisiji za meje še Lovro Kuhar-Prežihov Voranc, kot predstavnik KPS, IOOF je zastopal Edvard Kocbek, kot strokovnjaki pa so sodelovali še Svetozar Ilešič, Bogo Grafenauer, Maks Miklavčič in do preloma z OF tudi Črtomir Nagode. Člani komisije so se sestajali na sestankih, ker pa ni bilo zapisnikov, so glavni vir za pravilno razumevanje teh dogodkov spomini njenih članov. Delo komisije je prekinila aretacija dr. Frana Zwittra (24. februarja 1942) in Prežihovega Voranca januarja 1943. Postalo je spet aktualno po kapitulaciji Italije, ko se je močno povečal delež slovenske inteligence v partizanih. Že 12. januarja 1944 je IOOF ustanovil Znanstveni inštitut, za direktorja pa je bil imenovan Fran Zwitter.¹

Že takrat je vladalo izredno zanimanje za vprašanje meja bodoče Slovenije. Vrhovni plenum OF je 16. septembra 1943 razglasil priključitev Slovenskega primorja, ta sklep je potrdil AVNOJ, o mejnih vprašanjih pa se je v okviru Znanstvenega inštituta redno razpravljalo, izdelani so bili elaborati, študije, poleg tega pa je treba omeniti tudi sestanka v Semiču 20. marca 1944 in na Rogu 9. septembra 1944, kjer so bili sprejeti realni okviri rešitve slovenskega mejnega vprašanja.

Marca 1945 so v Beogradu ustanovili *Inštitut za preučevanje mednarodnih vprašanj* pri Ministrstvu za zunanje zadeve, ki je postal centrala znanstvenega in strokovnega dela predvsem v zvezi z mejnimi vprašanji in drugimi vprašanji bodočih mednarodnih pogodb. Predsednik inštituta je postal dr. Aleksander Belić, predsednik Srbske akademije znanosti, znanstveni tajnik pa dr. F. Zwitter, predsednik Znanstvenega inštituta pri predsedstvu SNOS. Sodelavci so bili ugledni slovenski, hrvaški in srbski znanstveniki ter publicisti. Širša javnost je delo inštituta spoznala predvsem s še danes aktualno in v marsičem nepreseženo knjigo *Oko Trsta*, ki je izšla leta 1945 v Beogradu. Spremenil se je tudi položaj v Sloveniji. Dr. Zwittra je kot vršilec dolžnosti na mestu direktorja nadomestil dr. Lojze Ude, junija 1945 pa so v okviru Znanstvenega inštituta ustanovili še *Oddelek za mejna vprašanja*, bil je na Wolfovi ulici v Ljubljani, vodil pa ga je Ude. Oddelek za mejna vprašanja je razvil bogato sodelovanje tako z univerzo, kot z znanstveniki in strokovnjaki raznih ved ter s strokovnimi službami v Sloveniji in bil stalno v stikih tudi z Inštitutom v Beogradu.

Dramatične razmere po koncu vojne, kriza na zahodni meji in vzpostavitev Zavezniške vojaške uprave (ZVU) v delu Slovenskega primorja in v Trstu (kljub

¹ France Škerl: Znanstveni inštitut. Zgodovinski časopis, XIX-XX, 1965-1966, str. 31-61.

temu da je tam deloval že od septembra 1944 Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor (PNOO), in da so bili ti kraji do Soče osvobojeni s strani Jugoslovanske armade in IX. korpusa) so, tudi zaradi mednarodne arbitraže, potrebovale znanstven pristopu k vprašanju dokončne razmejitve z Italijo.

Zato je bil sprejet sklep o ustanovitvi študijskega odseka pri PNOO, ki se je uresničil poleti 1945. Organizacija odseka je bila poverjena Dušanu Rybaru, Borisu Zajcu, Romanu Pahorju in Angelu Kukanji. Osnovne napotke za delo so dobili iz Ljubljane in sicer od Oddelka za mejna vprašanja pri Znanstvenem inštitutu pri predsedstvu SNOS.²

Lojze Ude je posredoval študijskemu odseku pri PNOO navodila za delo, ki jih lahko opišemo s štirimi točkami:

- 1) nabiranje informativnega gradiva,
- 2) zbiranje zgodovinskega, kulturno zgodovinskega, etnografskega, gospodarskega in drugega gradiva, pomembnega pri dokazovanju zahtev, da se Slovensko primorje priključi k Sloveniji oziroma Jugoslaviji,
- 3) priprava situacijskih poročil iz Trsta in ostalih mest in krajev v Slovenskem primorju,
- 4) vodenje propagande.³

V Gorici so v okviru Okrožnega narodnoosvobodilnega odbora imenovali okrožni študijski odsek, katerega načelnik je postal dr. Josip Birsa, člani pa dr. Ivo Juvančič, Avgust Sfiligoj in Ludvik Zorzut. Postavitev študijskega odseka v Gorici se je pokazala kot izredno koristna, saj je bilo njegovo angažiranje in delovanje v Beneški Sloveniji, Reziji in Kanalski dolini, neprecenljivega pomena.⁴

Boris Zajc in Dušan Rybar sta pri študijskem odseku v Trstu vsaj sprva poskrbela za zbiranje informativnega gradiva. Delo sta organizirala tako, da so se časopisi, revije in druge pomembne publikacije nabavljale v treh izvodih, od katerih so en izvod odpremili v Beograd na Inštitut dr. Zwitteru, drugi izvod je šel v Ljubljano na Oddelek za mejna vprašanja, tretji izvod pa je ostal v Trstu pri študijskem odseku.

Pri zbiranju zgodovinske, kulturnozgodovinske, etnografske in gospodarske literature so naleteli na velike težave. Zanimivo je, da je bil Trst leta 1944 in 1945, v vojnem času, največji center za nabavo znanstvene literature, ki je prihajala v Znanstveni inštitut pri predsedstvu SNOS (veliko zaslug zato je imel Boris Zajc, ki je imel v Trstu knjigarno). Po koncu vojne pa so težko zbirali literaturo, ki so jo potrebovali tudi v Ljubljani in Beogradu. Iz dopisov, poslanih v Ljubljano, se vidi, da je bila izposoja v knjižnicah v Trstu s strani ZVU sprva ustavljena, za nakup knjig pa je bilo na voljo premalo denarja.

Za poročila o stanju v coni A so se obračali tudi na odseke pri PNOO, da so jim pripravili elaborate o svojem delu, vsak za svoje področje, po razvojnih fazah in navodilih, ki so jih izdelali pri študijskem odseku.

Propagandnega dela so se lotili tako, da so pripravljali članke za razne časopise, pisali najrazličnejše komentarje, v obdobju pa, ko je Primorje in Istro obiskala

² Fran Zwitter: Priprave Znanstvenega inštituta za reševanje mejnih vprašanj po vojni. *Osvoboditev Slovenije 1945*, Ljubljana 1977, str. 258-276.

³ Arhiv Inštituta za narodnostna vprašanja (dalje AINV), fond Oddelek za mejna vprašanja (dalje OMV), šk. 2, poročilo D. Rybara poslano dr. F. Zwitteru v Beograd, 14. 8. 1945.

⁴ Arhiv Republike Slovenije, dislocirana enota II (dalje ARS II), fond Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora (dalje PNOO), fasc. 379/I, zapisnik 27. 9. 1945.

mednarodna razmejitvena komisija, so skrbeli za razdeljevanje brošur, knjig, elaboratov, za informiranje komisije in novinarjev, poskrbeli so za pripravo raznih družabnih srečanj itd. Za vse to delo je bilo treba veliko finančnih sredstev, kar je bil od začetka delovanja študijskega odseka eden največjih problemov.⁵

Ob zbiranju podatkov in propagandnem delu je bila ena prvih zelo pomembnih in odmevnih akcij zbiranje podpisov za priključitev Slovenskega primorja k Jugoslaviji. Akcijo si je sicer zamislila Slovansko italijanska antifašistična unija (SIAU), vendar je bil pri izvajanju, zbiranju in interpretiranju rezultatov udeležen predvsem študijski odsek pri PNOO. To naj bi bil, po zamisli politične oblasti, neke vrste plebiscit, ki bi s številčno podporo neizpodbitno dokazal narodnostno pripadnost teh krajev. Podpise so začeli zbirati 26. avgusta 1945, torej le 15 dni po odvzemu oblastnih funkcij PNOO (ukaz ZVU št. 11). Podpise so zbirali med prebivalci po krajevnih narodnoosvobodilnih odborih okrajev tržaškega in goriškega okrožja, se pravi v coni A, pa tudi v coni B, v takoimenovanem vzhodnoprimorskem okrožju in v hrvaški Istri. Zbiranje podpisov je potekalo hitro, saj je bila večina potrebnih podpisov zbrana v šestih dneh. Razen v mestih Trst, Gorica, Tržič, Gradiška, Krmin so se prebivalci v coni A v glavnem brez večjih ovir in težav podpisovali za priključitev k Jugoslaviji. V omenjenih mestih pa so organi ZVU podpisovanje ovirali. Tako je zavezniška policija vdrla v prostore v Tržiču (Monfalcone), kjer so hranili podpisane pole in je večje število pol odnesla. V Trstu pa naj bi celo aretirali posamezne aktiviste, tako da v imenovanih krajih akcija zbiranja podpisov ni mogla biti v celoti izvedena. Ohranjena je zbirka 45 fasciklov teh podpisov z lepo izdelanim zunanjim ovitkom in navedenim okrajem. Prvič so to zbrano gradivo uporabili oziroma predstavili kot enega izmed dokazov volje večine prebivalstva na zasedanju Sveta zunanjih ministrov v Londonu septembra 1945. To izvemo iz poročila Stanka Peterina, javnega tožilca pri PNOO, ki se je udeležil zasedanja in je odnesel gradivo s podpisi v London. To gradivo so v naslednjih mesecih analizirali strokovnjaki Oddelka za mejna vprašanja v Ljubljani in rezultate uporabili tudi kot dokazno gradivo ob pripravi spomenice PNOO, ki je bila narejena in izročena izvedencem mednarodne razmejitvene komisije marca 1946. V zapuščini Borisa Kraigherja je ohranjeno statistično poročilo s številkami: zbranih je bilo 221.752 podpisov, od tega 165.082 Slovencev, 56.414 Italijanov in 256 drugih.⁶

Sklep, sprejet na prvem zasedanju Sveta zunanjih ministrov v Londonu, ki se je začelo 11. septembra 1945, in je bil sprejet na predlog ameriškega zunanjega ministra J. F. Byrnesa, je ustanavljal mednarodno razmejitveno komisijo izvedencev, ki bo na terenu preučevala dejansko stanje, zbrala podatke o slovenskem, hrvaškem in italijanskem prebivalstvu in pripravila predlog za določitev meje med Italijo in Jugoslavijo. Dogovorjena so bila tudi osnovna izhodišča, češ da se mora meja v glavnem uskladiti z etnično mejo in da se mora preučiti mednarodna ureditev, ki bi zajamčila enakopravno uporabo tržaškega pristanišča. Svet zunanjih ministrov se je sestel še na konferenci v Moskvi, od 16. do 26. decembra 1945, kjer so rešili vprašanje priprav in izpeljave mirovne pogodbe z Italijo.⁷

⁵ Glej op. 3.

⁶ ARS I, fond Boris Kraigher, šk. 1; Statistični podatki. ARS II, PNOO, fasc.1, zapisnik seje predsedstva 12. 10. 1945; ARS, fond CK ZKS, šk.1, Depeše zvezni vladi.

⁷ Janko Jeri: *Tržaško vprašanje po drugi svetovni vojni*. Ljubljana 1961, str. 131-141.

Lahko rečemo, da je bilo obdobje od oktobra 1945 do junija 1946 obdobje izredno intenzivnega dela tako v Trstu kot v Ljubljani in v Beogradu. Že oktobra 1945, takoj po zasedanju Sveta zunanjih ministrov v Londonu, so se izoblikovale konkretne naloge za delo študijskega odseka pri PNOO. V dopisu predsedstvu Narodne vlade Slovenije z dne 4. oktobra 1945 so Tržačani spraševali za slovensko stališče glede vprašanja internacionalizacije tržaškega pristanišča. Tržaški strokovnjaki (tu je mišljen predvsem I. Kranjc) naj bi pripravili študijo in rešitve o tem vprašanju, pričakovali pa so iz Ljubljane uradno stališče, zlasti potem ko je izšel avstrijski predlog *Triest als Hafen Österreich und Donaurames*, ki ni bil v skladu z interesi tržaških Slovencev. Prav tako je bila opravljena anketa italijanskih strokovnjakov iz Rima med italijanskimi poslovnimi krogi v Trstu. Intenzivno so se dela lotili spet januarja 1946 in na več sestankih so strokovnjaki do junija pripravljali osnutek predloga za mirovno delegacijo glede rešitve problema tržaškega pristanišča.⁸

Po nalogu tiskovnega urada pri Narodni vladi Slovenije sta začela oktobra 1945 akademski slikar Lojze Spacal in fotograf Marijan Pfaimer pripravljati fotografske posnetke naravnih in krajevnih lepot na Tržaškem in Goriškem ter folklornih znamenitosti v mejah cone A.⁹

Stalno je bilo sodelovanje med Trstom in Ljubljano ob pripravi in izdaji številnih brošur, knjig in elaboratov o Slovenskem primorju. Med prvimi so šle v tisk z vednostjo in zagotovilom, da prevzame stroške tiskanja predsedstvo Narodne vlade Slovenije, naslednje brošure in knjige: dr. Lavo Čermelj, *Life and death struggle of a national minority* (izvlečki tudi v italijanščini in ruščini); Angelo Vivante, *Irredentismo adriatico* (izvlečki v angleščini in ruščini); France Škerl, *Boj Primorcev za ljudsko oblast* (izšla je tudi v angleščini in italijanščini); Dragotin Gustinčič, *Trst ali problem razmejitve med Jugoslavijo in Italijo* (izšlo tudi v italijanščini); brošura *L'attività svolta dal Consiglio di Liberazione della città di Trieste* (izšlo tudi v angleščini) in obširno delo *Trieste in lotta per la democrazia* (izdajo je pripravila SIAU v Trstu s priporočilom PNOO oziroma Janeza (Boris Kraigher) in Imra (Ivko Pustišek). Sledile so izdaje brošur, ki so izšle tudi v francoskem, angleškem ali ruskem prevodu: Anton Melik, *Trst in Primorje* (kratke geografske značilnosti) in Anton Melik, *Gorica (geografske osnove mestnega naselja)*; Svetozar Ilešič, *Populacijski razvoj Trsta in njegove bližnje okolice*; Milko Kos, *Zgodovinski razvoj slovenske zapadne meje*; Jaka Avšič in Fran Zwitter, *Prvi pohod v Beneško Slovenijo* (izšlo tudi v angleščini); Bogo Grafenauer, *Kanalska dolina*. Večina teh publikacij je izšla v Ljubljani, nekatere v Beogradu, in nekatere v Trstu, kot publikacija *Intervjuji in članki o duhovnikih v Slovenskem primorju*, ali publikacija Verija Švajgerja *Trieste - Trst, jugoslovanski ali mednarodni*.

Vse knjige, brošure in elaborati so bili v glavnem zgodovinsko dokumentarnega značaja, namenjeni izvedencem za meje in pa seveda pripravljeni za Pariz. Ne smemo zanemariti tudi propagandnega namena vseh omenjenih publikaciji. Pritegnili so najboljše strokovnjake raznih strok, kar dokazuje tudi kvaliteta izdanih publikacij. Pozneje je bila opravljena še politična cenzura gradiva pripravljenega za tisk, prva že v Trstu (Boris Kraigher in Ivko Pustišek), druga v Ljubljani (Boris Kidrič),

⁸ ARS II, PNOO, fasc. 54/I, dopis Predsedstvu Narodne vlade Slovenije 4. 10. 1945; fasc. 54/III, zapisniki sej, januar - julij 1946.

⁹ ARS II, PNOO, fasc. 379/I, dopisa tiskovnemu uradu pri Predsedstvu Narodne vlade Slovenije 30. 10. 1945 in 29. 11. 1945.

in tretja v Beogradu (Edvard Kardelj).¹⁰

V čas priprav na prihod mednarodne razmejitvene komisije izvedencev sodi tudi načrtovanje in priprava dveh razstav. Prva z delovnim naslovom: Razstava narodnoosvobodilne borbe v Julijski krajini in Trstu je vsebovala naslednje elemente: sledovi okupacije, politično gibanje, vojaške operacije, narodna oblast, partizanski tisk. Večino gradiva so zbrali na Tržaškem in Goriškem (za sledove okupacije, politično gibanje in narodna oblast), za gradivo vojaških operacij so se obrnili tudi na Beograd, večino gradiva partizanskega tiska pa so zbrali v Ljubljani.

Za drugo razstavo s področja etnologije, geografije, zgodovine, in gospodarstva so zbirali gradivo in predmete, ki so dokazovali razsežnost slovenske naseljenosti in začetke prisotnosti Slovencev na tem prostoru. Zbirali so vse, kar je dokazovalo slovenski izvor in sorodnost z ostalimi Slovenci onkraj bivše rapalske črte, ter dokumentacijo, ki je dokazovala zavest o skupnem izvoru. Seveda je tudi pri zbiranju gradiva za to razstavo potekalo stalno sodelovanje med Trstom, Gorico in Ljubljano. Razstavi sta bili pripravljene marca 1946 ob bivanju članov razmejitvene komisije v Slovenskem primorju. Aprila istega leta pa je bil opravljen izbor gradiva za razstavo, ki so jo postavili v Parizu.¹¹

Študijski odsek je bil v tesnem sodelovanju z anketno komisijo pri PNOO, ki je jeseni 1945 pripravila navodila in izpeljala popis prebivalstva na ozemlju, ki je obsegalo vse kraje in prebivalce v coni A ter v koprskem in piranskem sodnem okraju (kakor so obstajali ob popisu prebivalstva leta 1910). Podatki, zbrani na ta način, naj bi služili za primerjavo stanju prebivalstva leta 1910, ter pokazali sliko prebivalstva na splošno in odčrtali etnično sliko tamkajšnjega prebivalstva po petindvajsetih letih fašizma. Popisovanje se je pričelo 1. oktobra 1945 in se zavleklo do januarja 1946. Za potrebe študijskega odseka oziroma za pripravo spomenice PNOO je podatke popisa obdelal dr. M. Mašera, ki pa v pismu Lavu Čermelju opozarja, da so imeli v mestu Trstu zaradi ZVU velike težave pri popisovanju, da so popisovali le Slovence in da se navedene številke ne ujemajo s pravim stanjem. Tako za Trst, medtem ko so popisi za večino krajev po Krasu realni.¹²

V podporo razmejitvenim dokazom so izvedli številne ankete in raziskave. Tipična je odločitev, da po katastru raziščejo in določijo, koliko zemlje je bilo v Slovenskem primorju in Trstu v posesti slovenskega ali italijanskega življa, kar je izdelal geometer G. Grmek s pomočniki.¹³

Pripravili so tudi statistične podatke o trgovini Trsta in Pulja in podatke o protizakonitostih delovanja zavezniške vojaške policije in civilne policije. Med spisi študijskega odseka je ohranjen tudi seznam izročeni memorandumov in vlog mednarodni razmejitveni komisiji v času njenega obiska, ki obsega pet strani in iz katerega izhaja neverjetna angažiranost ogromne večine prebivalstva, ki je živelo na ozemlju, ki je bilo predmet razmejitvenih pogajanj.

Največje delo študijskega odseka pa je bila priprava spomenice PNOO, v kateri so vse zbrane podatke uporabili in predstavili in je za čas, v katerem je nastala (v pol

¹⁰ AINV, OMV, šk. 2, poročilo podpredsedniku vlade Narodne vlade Slovenije 14. 1. 1946; šk. 1, poročilo poslano CK KPS, 4. 4. 1946.

¹¹ ARS II, PNOO, fasc. 54/II; poročilo 19. 1. 1946; fasc. 54/I; dopis tajništvu PNOO 21. 6. 1946.

¹² ARS II, PNOO, fasc. 236/I; Navodila, okrožnice, 16., 17. 1. 1946; fasc. 52/I, pismo dr. M. Mašere dr. L. Čermelju 20. 2. 1946.

¹³ ARS II, PNOO, fasc. 54/I, poročilo 17. 6. 1946.

leta), izredno delo. Spomenico so tudi prevedli v francoski, ruski, angleški, italijanski in srbohrvaški jezik. Ko so bili predstavniki PNOO za Slovensko primorje in Trst F. Bevk, B. Puc in E. Laurenti povabljeni na pogovor k mednarodnim izvedencem, 12. marca 1946 v Trstu, so jim izročili tudi spomenico.¹⁴

V Gorici je deloval pri Okrožnem narodnoosvobodilnem odboru študijski odsek, ki je bil podrejen PNOO in je imel nalogo vsestransko obdelati zahodno jezičkovno mejo, predvsem tudi Beneško Slovenijo, Rezijo in Kanalsko dolino. Že oktobra 1945 je odšel v Beneško Slovenijo Mirko Domenis in o tem poročal študijskemu odseku v Gorico. V dneh od 26. do 27. oktobra 1945 pa je odšel v Beneško Slovenijo tudi Ludvik Zorzut, obiskal več krajev in se sestal tudi z Ivanom Trinkom. Iz poročila je razbrati, da so bile razmere v Beneški Sloveniji zelo zaostrene, navezal pa je stike tudi z nekaterimi drugimi slovenskimi duhovniki in jim predstavil namen svojega obiska v zvezi s pripravami na prihod razmejitvene komisije.

Med drugim Zorzutovim obiskom pri Ivanu Trinku, februarja 1946, so se domenili, da pripravijo spomenico beneških duhovnikov, kjer se bodo zavzeli za priključitev k Jugoslaviji.¹⁵

Prav tako so imeli stike s posamezniki v Reziji. V poročilu sta imenovana brata De Leonardi, ki sta pomagala pri pripravi spomenice Slovencev iz Rezije. V Trbižu je bil glavni sodelavec zdravnik dr. Alojz Dolhar, ki je pomagal pri pripravi spomenice Kanalskih Slovencev, sestavili pa so tudi listo Slovencev, ki bi bili na razpolago razmejitveni komisiji ob njenem prihodu v Kanalsko dolino.¹⁶

Ko je razmejitvena komisija končala delo na terenu in odpotovala ter se lotila priprave poročila za zasedanje sveta zunanjih ministrov v Parizu (25. 4.- 6. 5. 1946) so se pri PNOO odločili, da pošljejo v Pariz delegacijo, ki bo opremljena z najraznovrstnejšim gradivom, skušala francosko in svetovno javnost čimbolje seznaniti o Slovencih in Hrvatih, ki živijo v Julijski krajini. Delegacija je odpotovala v Pariz konec aprila 1946. Sestavljali so jo predstavniki Slovencev, Hrvatov iz Istre in Italijanov, France Bevk, predsednik PNOO, dr. Giuseppe Pogassi, odvetnik iz Trsta, Josip Šestan, predsednik pokrajinskega odbora SIAU za Istro, Gino Faragona, inženir iz Istre, Alessandro Destradi, delavec iz Trsta in duhovnika Anton Piščanec iz Katinare in Božo Milanović iz Istre. Vsi so bili izredno aktivni pri navezovanju osebnih stikov, pri organiziranju tiskovnih konferenc itd. Delili so brošure in elaborate, ki so bili natisnjeni v raznih jezikih, izdajali bilten, v katerem so poročali o razmerah v Julijski krajini, razlagali ter dokazovali so svoja stališča do vseh aktualnih vprašanj, ki so se tikala usode Slovencev in Hrvatov na tem teritoriju. Do konca julija 1946 so se člani delegacije PNOO vrnili domov. Upanje, da bi se glede bodoče meje med Jugoslavijo in Italijo na primeru Trsta kaj spremenilo, je splahnelo. Po sprejetju kompromisnega francoskega predloga pa je upanje glede Gorice, Tržiča in hrvaške Istre še ostalo.

V juliju 1946 je moral goriški študijski odsek pripraviti podatke in zemljevide za mesto Gorico ter poročilo o absurdnosti francoske linije za Goriška Brda, za katere je prosil dr. Fran Zwitter, glavni ekspert za zgodovino na pogajanjih v

¹⁴ ARS II, PNOO, fasc. 54/IV, zapisnik pozgovora, 12. 3. 1946; Public Record Office, London, Foreign Office, 371/59341, 99774, situacijsko poročilo, 20. 3. 1946.

¹⁵ Metka Gombač: Beneška Slovenija 1945-1946. Zgodovinski časopis, XLVI 1992, št. 4, str. 509-517.

¹⁶ ARS II, PNOO, fasc. 379/I; poročilo, 8. 3. 1946.

Parizu.¹⁷

V maju in juniju 1946 moramo omeniti še eno delo, ki so ga opravili pri študijskem odseku v Gorici. Lotili so se priprav Trinkovega zbornika in organiziranja Trinkove akademije v Gorici ob 60-letnici njegovega mašništva, ki je bilo 21. junija 1946 in ob 83-letnici njegovega rojstva. Obletnica je bila priložnost, da so lahko pisali o njem in o Slovenski Benečiji. "Z nacionalno političnih razlogov, pa tudi radi nas samih želimo prirediti junija meseca v Gorici, Trstu, Kobaridu, Trinkovo akademijo. (...) Nujno potrebno je, da se ta akademija vrši tudi v Ljubljani, ki v preteklosti žal ni znala in mogla navezati prav nobenih stikov z našo zanemarjeno Beneško Slovenijo," je pisal dr. Josip Birsa Društvu slovenskih književnikov v Ljubljano, ko je opozarjal, kako je pomembno, da se Trinkova akademija pripravi tudi v Ljubljani.¹⁸

Poudarili so kulturni in politični pomen te proslave in v dveh mesecih izdali zbornik. Ludvik Zorzut, ki je imel z Beneškimi Slovenci največ stikov, se je 25. maja 1946 odpravil s sodelavci v Videm, Čedad in dalje v razne kraje v Beneški Sloveniji, kjer so zbirali gradivo za zbornik in med Slovenci naleteli na zelo ugoden odziv. Dr. J. Birsa pa se je v Ljubljani dogovoril z Otonom Župančičem, Franom S. Finžgarjem, Milkom Kosom, Milkom Matičetovim in Francem Bezlajem za prispevke v Trinovem koledarju. Zbornik je izšel na 130 straneh, uredila sta ga Josip Birsa in Andrej Budal, kot založba nastopa Gregorčičeva založba iz Gorice, stroške pa je pokrtil PNOO. Naklada je znašala 1500 izvodov, od tega 100 izvodov na boljšem papirju. Natisnili so tudi 500 krajših izvlečkov v francoskem jeziku. Prvih 40 izvodov, tiskanih na boljšem papirju, so takoj predali tajniku PNOO dr. Borisu Pucu, da jih je poslal v Pariz.¹⁹

V obdobju največje aktivnosti študijskega odseka v Trstu, to je ob prihodu in bivanju mednarodne razmejitvene komisije izvedencev, je bilo pri študijskem odseku zaposlenih 14 ljudi. V tem času začno ob nazivu študijski odsek, ali pa namesto njega, uporabljati naziv *Inštitut za proučevanje Julijske krajine v Trstu*. Konec maja 1946, ko sta se pozornost in delo prenesla v Pariz, pa so začeli urejati posamezne probleme tudi znotraj odseka. Študijski odsek se je tudi zaradi nerešenega financiranja razdelil v dva oddelka, v tiskovni oddelek in zunanji oddelek. V tem smislu so vodili tudi ločeno, dvojno knjigovodstvo. Prvi oddelek je proračun predlagal na račun Pokrajinskega agitpropa CK KP Julijske Krajine, zunanji oddelek pa je proračun izstavljal na posebni račun "Z" pri blagajni PNOO v breme Ministrstva za zunanje zadeve v Beogradu. Prav tako se je ločil tudi študijski odsek od Inštituta, ki je dobil nekakšen status zasebnega društva, brez financiranja.²⁰

Pariška mirovna konferenca se je zaključila 15. oktobra 1946; izglasovali so predlog o meji med Jugoslavijo in Italijo in ustanovili Svobodno tržaško ozemlje z dvema conama. Tako se je prvo obdobje boja za mejo med Italijo in Jugoslavijo zaključilo, kar je imelo za posledico tudi ukinitvev PNOO (23. 2. 1947). Že od poletja dalje pa se je delo Oddelka za mejna vprašanja v Ljubljani in Inštituta v

¹⁷ Božo Milanović: *Moje uspomene*. Pazin 1976, str. 141-142. ARS II, PNOO, fasc. 13/II, zapisnik seje predsedstva PNOO, 15. 6. 1946; fasc. 1/VI, zapisnik izredne seje predsedstva PNOO, 8. 10. 1946.

¹⁸ ARS II, PNOO, fasc. 54/I, dopis J. Birse Društvu Slovenskih književnikov 24. 5. 1946.

¹⁹ ARS II, PNOO, fasc. 54/I, poročilo 23. 5. 1946; fasc. 54/I; dopis študijskega odseka Gorica 8. 7. 1946.

²⁰ ARS II, PNOO, fasc. 54/I, dopis delegatu Ministrstva zunanjih zadev pri vladi LRS 4. 7. 1946.

Beogradu usmerilo na probleme, povezane s Koroško. Tako tržaška kot ljubljanska reorganizacija Inštitutov kažeta na zaključek nekega obdobja, ki je bilo izredno tako za slovensko znanost, kot za slovensko takratno politiko. Po dramatičnih dogodkih leta 1946 in 1947 ter po pariški mirovni pogodbi so se zadeve vrnile v ustaljene tokove. Politika ni več neposredno rabila znanosti in obratno. Šli sta vsaka svojo avtonomno pot in dosegali načrtane cilje.

Metka Gombač

DIE BEDEUTUNG UND DIE ROLLE DES STUDIENSEKTORS BEI DEM
LANDESVOLKSBEFREIUNGSAUSSCHUß FÜR DAS SLOWENISCHE KÜSTENLAND UND TRIEST
ZWISCHEN 1941-1945

Z u s a m m e n f a s s u n g

Schon während des Krieges, besonders aber nachdem am 16. September 1943 das Oberplenium der OF (Befreiungsfront) den Anschluß des slowenischen Küstenlandes an Slowenien erklärt hatte, begann man mit den ersten Vorbereitungen für die Gestaltung der zukünftigen slowenischen Grenzen. Am 12. Januar 1944 wurde das Wissenschaftliche Institut gegründet, wo unter der Leitung des Historikers Dr. Fran Zwitter zahlreiche Studien über die neue West- und Ostgrenze entstanden waren. Sie dienten als Vorlage für die Nachkriegsverhandlungen zwischen Jugoslawien und Italien über die Festlegung der Grenzen. Im März 1945 wurde bei dem Außenministerium in Belgrad das Institut für die Erforschung internationaler Fragen gegründet, das zu einer Zentrale für die wissenschaftliche und fachliche Arbeit über die Grenz- und anderen Fragen der zukünftigen internationalen Verträge wurde. Nach dem Ende des Krieges gründete man in Ljubljana den Sektor für Grenzfragen, der unter der Leitung von Lojze Ude stand. Es kam zu einer fruchtbaren Zusammenarbeit sowohl mit der Universität, als auch mit Wissenschaftlern und Fachleuten verschiedener Fachgebiete. Dieser Sektor war im ständigen Kontakt zu dem Belgrader Institut.

Die dramatischen Verhältnisse nach dem Krieg und die Krise an der jugoslawischen westlichen Grenze führte zu der Gründung des Studiensektors innerhalb des Landesvolksbefreiungsausschusses für das slowenische Küstenland und Triest (PNOO). Die Gründung des Sektors wurde von Dušan Rybar, Boris Zajc, Roman Pahor und Angelo Kukanja geleitet. Zu den Aufgaben dieses Sektors zählte sowohl das Zusammentragen des Informationsmaterials für den Sektor in Ljubljana und für das Institut in Belgrad, als auch das Sammeln von geschichtlichem, kulturhistorischem, ethnographischem, wirtschaftlichem und anderem Material, das als Beweismaterial für die Berechtigung der Ansprüche für den Anschluß slowenisches Küstenlandes an Jugoslawien dienen könnte; ferner, Vorbereitung der Situationsberichte aus Triest und anderen Ortschaften des slowenischen Küstenlandes und Führung der Propaganda. Recht bald wurde auch der Studiensektor bei Bezirk Gorica (Görz) gegründet, der von Dr. Josip Birsa geleitet wurde. Dieser Sektor engagierte sich stark in slowenisch Venetien und im Kanaltal. Neben dem eifrigen Sammeln verschiedener Daten und der Propaganda war eine der ersten bedeutenden Aktionen die Mitwirkung beim Sammeln der Unterschriften für den Anschluß des slowenischen Küstenlandes an Jugoslawien. Im Beschluß der Außenministertagung in London wurde festgelegt, daß eine internationale Grenzkommission nach Istrien und ins slowenische Küstenland kommen werde, um die Verhältnisse unter der Bevölkerung vor Ort zu besichtigen und ein Bericht darüber vorzubereiten. Die Zeit zwischen Oktober 1945 und Juni 1946 war so eine Zeit außerordentlich intensiver Arbeit der Studiensektoren in Triest, sowie auch in Görz. In Zusammenarbeit mit dem Sektor für Grenzfragen und dem Belgrader Institut wirkten sie beim Publizieren von Broschüren, Elaboraten und Bücher in verschiedenen Sprachen mit, die dann den ausländischen Vermittlern derjenigen Staaten übermittleit wurden, die bei den Verhandlungen über die Grenze zwischen Jugoslawien und Italien mitwirkten. Von dem Presseamt der Volksregierung Sloweniens wurden der Maler Lojze Spacal und der Fotograf Marijan Pfeifer im Oktober 1945 beauftragt, die Natur- und Ortsschönheiten des Gebiets um Triest und Gorica (Görz) in Bildern und Fotos festzuhalten. Zwei Ausstellungen wurden vorbereitet, man half der Befragungskommission bei der Volkszählung, und führte zahlreiche Umfragen und Studien durch, alles mit dem Zweck, die Stellungnahmen der jugoslawischen Kommission bei den Grenzverhandlungen zu unterstützen.

Die bedeutendste Arbeit des Studiensektors ist ohne Zweifel ihre Mitwirkung bei der Gestaltung der PNOO Denkschrift, in der die gesammelten Daten vorgestellt wurden, und die für die Zeit, in der sie entstand, eine außerordentliche Arbeit darstellt. Im Mai und im Juni 1946 stellte der Studiensektor

aus Gorica (Görz) das sog. Trinko Sammelwerk vor.

In der Zeit intensivster Aktivität des Triester Studiensektors, also nach der Ankunft und während des Aufenthalts der Grenzkommission, gab es 14 Beschäftigte bei der Abteilung. Ende Mai 1946 verlagerte sich die Arbeit um die Festlegung der Grenze nach Paris, was zur Auflösung der Abteilung Ende 1946 führte.